

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 9. II. 2016.

Prihvaćeno: 26. II. 2016.

81374(4975):7.025.3/4
7.025.3/4:81374(4975)
930.85:81374(4975)

Terminologija konzerviranja i restauriranja predmeta kulturne baštine u suvremenoj hrvatskoj leksikografiji

*Imaju liječnici, trgovci, arhitekti, kipari i slikari i, konačno, svi u ostalim vještinama, vlastite svoje riječi koje, osim njima samima, čudne će se činiti svima ostalima.*¹

Piccolomini (1560)

Lucijana Leoni

Sveučilište u Dubrovniku

SAŽETAK: Povijesne i estetske vrijednosti dijalektički povezanih *blaga* kulturne baštine i *blaga* jezika, kojim se baština iskazuje i prenosi iz naraštaja u naraštaj, nameću nam dužnost da ih čuvamo u nasljedstvo budućim generacijama. Kako bi se detaljnije shvatili problemi s područja konzerviranja i restauriranja kulturne baštine te omogućilo otkrivanje njihova povijesnog tijeka, kao i problemi upravljanja kulturnom baštinom, potrebno je, među ostalim, pokrenuti i istraživanje leksika toga područja. S obzirom na to da terminologija iz područja konzerviranja i restauriranja u poznatoj hrvatskoj središnjoj leksikografiji nije standardizirana niti sustavno zabilježena, koristeći tekstove iz arhivske i suvremene dokumentacije konzervatorsko restauratorskih radova na hrvatskom jeziku, provedeno je istraživanje s ciljem utvrđivanja zastupljenosti terminologije konzerviranja i restauriranja u odabranim suvremenim izdanjima hrvatske središnje leksikografije, kao i stručnosti i relevantnosti samih definicija u okviru struke, te najzad i kulturološka procjena samoga izbora natuknica. Istraživanje bi moglo koristiti u predlaganju projekata za izgradnju terminoloških baza za hrvatski jezik u tom području.

Ključne riječi: terminologija; konzerviranje i restauriranje; kulturna baština; dokumentacija; leksikografija

Uvod

U pojmu »baština« prepoznajemo »ukupnost iz prošlosti sačuvanih i njegovanih kulturnih dobara.«² Zaštita kulturne baštine ili, bolje, baštinjenje naslijeđenoga

¹ Piccolomini, A., *Della filosofia naturale*, cc. 7r-8v, Venezia 1560. (prijevod autorice)

² *Hrvatski jezični portal*, <http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search> (pristupljeno 15. VI. 2016)

kulturnog blaga, upućuje na potrebu čuvanja – konzerviranja, kao sastavnoga dijela njezina postojanja, koje omogućuje da se »kulturna dobra«, odnosno ona materijalna i nematerijalna djela koja svojim postojanjem prenose jedinstvenu estetsku i povijesnu vrijednost, poput nekoga dragocjenog *blaga*, sačuvaju i prenesu iz prošlosti u budućnost. Povijesne i estetske vrijednosti dijalektički povezanih *blaga* kulturne baštine i *blaga* jezika, kojim se baština iskazuje i prenosi iz naraštaja u naraštaj, nameću nam dužnost da ih čuvamo i nasljeđujemo budućim generacijama.

S obzirom na to da terminologija iz područja konzerviranja i restauriranja u poznatoj hrvatskoj središnjoj leksikografiji nije standardizirana niti sustavno zabilježena, koristeći tekstove iz arhivske i suvremene dokumentacije konzervatorsko-restauratorskih radova na hrvatskom jeziku, provedeno je istraživanje zastupljenosti terminologije konzerviranja i restauriranja u odabranim suvremenim izdanjima hrvatske središnje leksikografije.

Cilj istraživanja natuknica vezanih uz nazivlje konzerviranja i restauriranja u rječnicima hrvatskoga jezika bio je ustanoviti u kojoj su mjeri prisutni strukovni nazivi konzerviranja i restauriranja, koliko je sustavnosti u njihovu izboru i koliko su učestale pojedine natuknice u različitim rječnicima, te koliko su stručne i relevantne same definicije. Cilj je bio najzad i kulturološka procjena samoga izbora natuknica.

Konzerviranje i restauriranje kulturne baštine

Materijalna kulturna dobra obuhvaćaju predmete koji putem materije i promjena nastalih tijekom vremena prenose estetske i povijesne informacije o razdobljima u kojima su nastali. Zbog iskonske naravi same materije svi predmeti materijalne kulturne baštine s vremenom se mijenjaju i nezaustavljivo propadaju. Zadatak je konzervatora i restauratora usporiti to propadanje koliko god je moguće. Poznavanje promjena koje s protekom vremena nastaju na kulturnom dobru, bilo u lošem ili u dobrom smislu, od vitalnoga je značenja za restauratora koji, osim znanja o povijesnim stilovima, mora biti sposoban raspoznavati originale i eventualne intervencije na artefaktu nastale tijekom godina. U današnje vrijeme nisu više dopuštene samovoljne intervencije na kulturnim dobrima. Restauratorski se zahvati obavljaju isključivo na predmetima kojima je narušena estetska i/ili povijesna vrijednost, uz poštivanje integriteta umjetničkoga djela. Prije početka bilo kakvoga zahvata na nekom artefaktu potrebno je obaviti iscrpna povijesno-umjetnička istraživanja koja uključuju analizu upotrebljivanih materijala i tehnika. Zahvat konzerviranja i restauriranja artefakata uključuje analizu složene strukture slojevito poslaganih različitih materijala, nastalih korištenjem različitih tehnika tijekom duge povijesne tradicije toga područja ljudske djelatnosti.

Baština, kultura i jezik

Materijalna baština je po naravi svojega postanka u recipročnom dodiru s nematerijalnom, odnosno neopipljivom kulturnom baštinom koju predstavljaju društvo, moral, obrazovanje, kultura i tradicija te, konačno, jezik. Usporedno s nastajanjem i identifikacijom društvenih zajednica, koje putem jezika formalno izražavaju vlastitu povijest u prostoru i vremenu, nastaju jezici. Svaki pojedini jezik odraz je razine razvoja ljudske djelatnosti na nekom području: predmetima i zbivanjima koji se nadograđuju određenim slijedom pridaju se nazivi, svrha kojih je oblikovati jezik i prikazati pojmove predmetnoga područja. Tako svaka djelatnost, kulturna, društvena, ekonomska ili umjetnička, oblikuje svoj specifičan leksik, putem kojega vjerno iskazuje vlastite običaje. Stoga je, želi li se razumjeti obilježja neke društvene, kulturne i profesionalne zajednice, potrebno naučiti prepoznati i odgonetnuti jezik kojim se ona izražava.

Terminologija konzerviranja i restauriranja

Terminologija ili nazivlje, u smislu sustava naziva (termina) nekoga znanstvenog, tehničkog ili umjetničkog područja, nastaje i razvija se s obzirom na specifičnu potrebu da se znanstvene, umjetničke ili tehničke pojave opišu i objasne.³ Upravo stoga što je jezik društvena pojava, prilagođava se potrebama društva: specijalistička terminologija raste usporedno s rastom neke specijalnosti.

Kontekst u kojemu nastaje terminologija u području konzerviranja i restauriranja vezan je za zaštitu fizičkih artefakata kulturne baštine, odnosno materijalna djela koja svojim postojanjem prenose jedinstvenu estetsku i povijesnu vrijednost, u koje ubrajamo umjetničke slike, skulpture, arhitekturu te uporabne predmete ljudskoga stvaralaštva izrađene od različitih materijala: drva, tekstila, papira, keramike, metala, kamena i sl. Iako bi termin »zaštita« mogao upućivati samo na konzerviranje postojećega stanja, njime su obuhvaćene sve moguće intervencije, poput restauriranja, obnove i revitalizacije, koje se poduzimaju u svrhu vrednovanja, očuvanja i prepoznatljivosti svih predmeta i objekata kojima društvo pridaje umjetničku, povijesnu, dokumentarnu, estetsku, znanstvenu, sentimentalnu, duhovnu ili religijsku vrijednost.

Jezik struke konzerviranja i restauriranja kao multidisciplinarnoga područja neka je vrsta makrojezika koji istovremeno obuhvaća više različitih isprepletenih mikrojezika⁴ umjetnosti, kemije, fizike, biologije, umjetničkih tehnika, tehnologije

³ Magris, M., Musacchio, M. T., Rega, L., Scarpa, F., *Manuale di terminologia*, Hoepli, Milano 2002., str. 28.

⁴ Među različitim nazivima koji definiraju jezik znanstvenih i stručnih tekstova (*jezik za posebne svrhe*, *jezik specijalnosti*, *jezik struke* i sl.) koristi se i naziv *znanstveni* i *stručni mikrojezik*, kojim se

materijala, arhitekture i njima srodnih područja u kojima se terminologija kaleidoskopski isprepliće i prelijeva iz jedne disciplinu u drugu.

Kako bi se detaljnije shvatili problemi s područja konzerviranja i restauriranja te se omogućilo otkrivanje njihova povijesnog tijeka, kao i ne manje važni problemi upravljanja kulturnom baštinom koju je naša kultura sačuvala i prenosila kroz stoljeća, potrebno je, među ostalim, pokrenuti i istraživanje leksika toga područja. To bi istraživanje, u nastojanju da u riječima/nazivima pronađe obilježja teorijsko-praktične kulture i osobnosti njezinih protagonista, moglo postati dragocjena metoda interpretacije pojava u okviru dotičnoga leksika.

Potreba usustavljanja terminologije konzerviranja i restauriranja

Potrebno je primijeniti čvrsto dogovorenu stručnu i ostalu terminologiju da bi se na minimum svele pogreške koje proistječu iz različitih, neujednačenih, pogrešnih ili pogrešno upotrijebljenih termina. Prije je potreban jedinstveni sustav arhiviranja⁵.

Složenost istraživanja jezika umjetničkih tehnika (s njihovim specifičnim instrumentima i materijalima) povezana je sa starom, u nekim slučajevima stoljetnom i raznolikom tradicijom leksičke uporabe u tom području. Nazivi i njihova značenja mijenjaju se u odnosu na različita razdoblja i kontekste te u odnosu na zemljopisno područje uporabe, tvoreći specifičnu kulturnu *jezičnu baštinu*, koju treba njegovati, očuvati i prenositi. Do XIX. stoljeća konzerviranje i restauriranje svrstavalo se u zenate te se shvaćalo kao ukupnost razrađenih tehnika koje su se razvijale i prenosile u okviru radionica u kojima je i jezični izričaj toga područja preživljavao uglavnom zahvaljujući usmenoj predaji, vezanoj za tanku nit postojanja i nestajanja obrtnika koji su ga koristili.

Zapadna kultura nije uvijek znala njegovati interes prema praktičnom znanju, te se rijetko bavila uređivanjem i čuvanjem leksičkoga blaga koje se odnosi na obrtničke djelatnosti, vjerojatno nesvjesna opasnosti od gubitka bogatoga blaga koje počiva u nazivlju takvih djelatnosti. Postanak i opstanak naziva dijalektički je povezan s pojmovima i pojavama koji ih proizvode. Stoga se, gubitkom naziva, javlja prijetnja nestanka i izumiranja predmeta, postupaka i tehnika koje to nazivlje predstavlja.

Prema suvremenom pristupu, svaki konzervatorsko-restauratorski zahvat na nekom kulturnom dobru započinje programiranjem i projektiranjem svih potreb-

---

označavaju *mikrojezici* koji se koriste u znanstvenim i u stručnim područjima kako bi se postignula nedvosmislena komunikacija između pripadnika nekoga stručnog ili znanstvenog područja. (Balboni, P. E., *Le microlingue scientifico-professionali*, UTET Libreria Srl, Torino 2000., str. 9)

⁵ Maroević, I., *Sadašnjost baštine*, Društvo povjesničara umjetnosti SR Hrvatske, Zagreb 1986., str. 283.

nih faza zahvata koji se planira te se izvodi zajedničkim djelovanjem složenih skupina stručnjaka iz različitih područja umjetnosti i znanosti. Spomenute stručne skupine u pravilu se sastoje od restauratora, kemičara, fizičara, biologa, tehnologa, poznavatelja obrtničkih tehnika i materijala, povjesničara umjetnosti, pri čemu svaki od njih ima važnu ulogu u pristupu projektu konzerviranja i restauriranja predmeta kulturne baštine. U tom specifično interdisciplinarnom području uspjeh timskoga projektiranja velikim dijelom ovisi o preciznoj i nedvosmislenoj komunikaciji između njezinih sudionika te o korištenju terminologije koja mora biti jedinstvena, nedvosmislena i precizna kada se podatci do kojih se dolazi tijekom planiranja projekta restauriranja unose u neki zajednički dogovoreni sustav.

Smjernice za usustavljanje terminologije konzerviranja i restauriranja

»...Hrvatskoj konzervatorsko-restauratorskoj zajednici potreban je identitet sazdan na trijeznom i snošljivom znanstvenom promišljanju, koji će iz usmene pre-daje i osobnih sjećanja prerasti u znanstveno znanje i stručno historijsko pamćenje.⁶

Vlada RH je 14. srpnja 2011. godine usvojila *Strategiju zaštite, očuvanja i održivog gospodarskog korištenja kulturne baštine Republike Hrvatske za razdoblje 2011.–2015.*, koja sadržava smjernice i mjere kao okvir za konkretne razvojne projekte za održivo upravljanje kulturnom baštinom i stvaranje preduvjeta za uspostavu sustava gospodarenja kulturnom baštinom. U poglavlju Strategije upućuje se na izradbu metodoloških priručnika, rječnika i tezaurusa za pokretna kulturna dobra.⁷

Europska znanstvena zajednica s područja konzerviranja i restauriranja kulturne baštine već dugo upozorava na poteškoće, dvosmislenosti i zbrku koje nastaju u odsustvu specifične terminologije izjednačene na europskoj razini. Na Europskom summitu *Očuvanje kulturne baštine: Prema europskom profilu konzervatora-restauratora*⁸ u talijanskom gradu Pavia u listopadu 1997. godine, 45 stručnjaka različitih kompetencija iz područja konzerviranja i restauriranja iz 16 europskih zemalja okupilo se u izradi smjernica vezanih za probleme konzervatorsko-restauratorskih profesija. Zajednički im je cilj bio postaviti temeljna načela koja bi u interesu europske

⁶ Špikić, M., *Konzerviranje europskih spomenika od 1880. do 1850. godine*, Leykam International, Zagreb 2009., str. 11.

⁷ *Strategija zaštite, očuvanja i održivog gospodarskog korištenja kulturne baštine Republike Hrvatske za razdoblje 2011.–2015.*, Ministarstvo kulture Republike Hrvatske (http://www.min-kulture.hr/userdocs/images/bastina/STRATEGIJA_BASTINE_VRH.pdf; pristupljeno 30. III. 2012).

⁸ *The Document of Pavia. Preservation of Cultural Heritage: Towards a European profile of the conservator/restorer. European summit. Pavia 18–22 October 1997* (<http://www.encore-edu.org/Pavia.html>; pristupljeno 21. V. 2011)

kulturne baštine jamčila visokokvalificirano obrazovanje i uređenije stručno djelovanje, što su iskazali u dokumentu *Pavijski dokument – prema europskom profilu restauratora kulturnih dobara*, u kojemu je, među ostalim, u točki 12. preporučeno da se »objavi višejezični glosarij koji bi se temeljio na konceptualnim definicijama koje se nalaze u specijalističkoj/stručnoj bibliografiji navedene konzervatorsko-restauratorske profesije«. ⁹

Mireia Xarrié, autorica višejezičnoga *Glosara konzerviranja i restauriranja (Glossary of Art conservation)* smatra »da je dobra dokumentacija osnovni element modernog konzerviranja i restauriranja. U ovoj novoj eri informacijskih tehnologija i razmjena informacija trebalo bi nastojati postići dobru i standardiziranu terminologiju«. ¹⁰

Nazivi/termini¹¹ u rječnicima

U rukopisnim *Bilješkama (Appunti)*, koje je krajem XIX. stoljeća Policarpo Petrocchi, talijanski lingvist i leksikograf, napisao povodom objavljivanja *Novoga univerzalnog rječnika talijanskog jezika (Il Novo dizionario universale della lingua italiana, 1887.–1891.)* navode se razlozi zbog kojih nazivi nekoga znanstvenog ili umjetničkog područja ne bi trebali biti uvršteni u rječnik općega jezika:

»Riječi iz znanosti ili bilo koje umjetnosti niti jedan opći rječnik ne može preuzeti trud niti odgovornost njihova navođenja, neću reći u potpunosti, a ono svaka-ko velikim dijelom.« ¹²

Po mišljenju Mihaljević (1989), natuknice koje su stručno-znanstveni nazivi i istovremeno riječi općega jezika u općem se rječniku mogu obraditi samo kao nena-zivi bez terminološke odrednice, dok se u terminološkom rječniku obrađuju samo kao nazivi. ¹³ Nazivi (neke specijalnosti ili struke) ne mogu sustavno biti zabilježeni u rječnicima općega jezika iz nekoliko razloga:

⁹ *The Document of Pavia*, <http://www.encore-edu.org/Pavia.html> (pristupljeno 21. V. 2011).

¹⁰ *Good documentation is recognized as being an essential element of modern conservation. Good and standardized terminology should be the aim in this New Era of information technology and shared information.* (prijevod autorice), u: Xarrié, M., *Terminology for art conservators: A new approach*, ICOM, Documentation working group – Newsletter, 2006.

¹¹ U radu se ta dva pojma koriste kao istoznačnice.

¹² *I vocaboli scientifici e d'ogni arte nessun vocabolario generale può assumersi la briga e la responsabilità di citarli non dico nella totalità, ma in buona parte.* (prijevod autorice), u: Manni, P., *Policarpo Petrocchi e la lingua italiana*, cit., Cesati, Firenze 2001., str. 47.

¹³ Mihaljević, M., »Terminološke odrednice u općem jeziku«, *Rasprave Zavoda za jezik*, sv. 15, 1989., str. 205.

- u području struke često i ubrzano nastaju neologizmi koji se ne stignu pravovremeno leksikografski zabilježiti,
- nazivi često prikazuju pojmove koji se koriste u vrlo suženom opsegu pa nije opravdana njihova obrada i unošenje u opće rječnike,
- događa se da neki stručni nazivi zastarijevaju,
- učestali višesložni nazivi koji se koriste u specijalističkim područjima iz praktičnih razloga ne mogu ući u leksičke priručnike.

Specijalistička ili znanstvena terminologija samo se jednim manjim dijelom može unositi u opće rječnike, a želi li se terminologija neke struke sustavnije zabilježiti, potrebno je izraditi posebne rječnike za svaku pojedinu struku.

Usustavljanje terminologije konzerviranja i restauriranja u Hrvatskoj

Primjere obrade terminologije (koja dijelom obuhvaća i područje konzerviranja i restauriranja) u Hrvatskoj nalazimo kod hrvatskog leksikografa Adama Patačića (1716–1784), koji je u svoje konceptualno ustrojeno leksikografsko djelo *Rječnik latinsko-hrvatski i njemački (Dictionarium latino-illyricum et germanicum)* s makrostrukturom od 13 tematskih područja i više potpodručja, uklopio i područje slikarstva¹⁴, te u radu Bogoslava Šuleka, prema Gostl (1995)¹⁵ – »oca hrvatskoga znanstvenog nazivlja«, koji je već u XIX. stoljeću radio na usustavljanju hrvatske znanstvene terminologije, pa je 1874./75. godine, uslijed prijeke potrebe jedinstva u znanstvenome nazivlju u školstvu, objavio višezječni rječnik *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenoga nazivlja*¹⁶.

Hrvatsko strukovno nazivlje i terminološka djelatnost tijekom druge polovice XX. stoljeća nisu se razvijali planski i sustavno, pa je to područje hrvatskoga jezikoslovlja dugo ostalo potisnuto u drugi plan. Ni u samostalnoj hrvatskoj državi jezična politika tim se problemom nije tek donedavno ozbiljnije bavila.¹⁷

U području konzerviranja i restauriranja u sklopu međunarodnog dvogodišnjeg projekta EwaGlos – Europski ilustrirani pojmovnik konzervatorskoga i restau-

¹⁴ Jonke, Lj., »Dikcionar« Adama Patačića: studija iz hrvatske kajkavske leksikografije, JAZU, Zagreb 1949., str. 82.

¹⁵ Gostl, I., *Bogoslav Šulek. Otac hrvatskoga znanstvenoga nazivlja*, Matica hrvatska, Zagreb 1995.

¹⁶ Šulek, B., *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenoga nazivlja*, I.–II. (Zagreb, 1874./75.; pretisak: Zagreb, 1995.

¹⁷ Bratanić, M., Brač, I., Pritchard, B. (ur.), *Od Šuleka do Schengena, Terminološki, terminografski i prijevodni aspekti jezika struke*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb 2015.

ratorskoga nazivlja zidnoga slikarstva i arhitektonskih površina (*European Illustrated Glossary for Conservation Terms of Wall Painting and Architectonic Surfaces*), započetog 2013. godine, pokrenuta je izrada višejezičnog ilustriranog pojmovnog rječnika, definiranjem pojmova iz područja konzerviranja-restauriranja zidnoga slikarstva i arhitektonskih površina.¹⁸ Pojmovnik, koji je dostupan i u tiskanoj verziji, sadržava engleske definicije pojmova s prijevodima na bugarski, francuski, hrvatski, njemački, mađarski, poljski, rumunjski, španjolski, talijanski i turski jezik. U izradu rječnika bili su uključeni stručnjaci i institucije iz sedam europskih zemalja, a Hrvatski restauratorski zavod jedan je od partnera na projektu.

S obzirom na to da terminologija iz područja konzerviranja i restauriranja u poznatoj hrvatskoj središnjoj leksikografiji nije standardizirana niti sustavno zabilježena, koristeći tekstove iz arhivske i suvremene dokumentacije konzervatorsko-restauratorskih radova na hrvatskom jeziku, provedeno je istraživanje zastupljenosti terminologije konzerviranja i restauriranja u odabranim suvremenim izdanjima hrvatske središnje leksikografije.

Cilj istraživanja natuknica vezanih uz nazivlje konzerviranja i restauriranja u rječnicima hrvatskoga jezika bio je u ustanovljavanju mjere prisutnosti strukovnih naziva konzerviranja i restauriranja, sustavnosti u njihovu izboru, učestalosti pojedinih natuknica u različitim rječnicima, kao i stručnosti i relevantnosti samih definicija, te najzad i kulturološka procjena samoga izbora natuknica. U tu svrhu provedena je leksička analiza dostupnoga tekstualnog korpusa na hrvatskom jeziku iz navedenoga područja. Iz korpusa je izdvojeno oko 550 leksičkih jedinica te se istražio stupanj njihove zastupljenosti u odabranim leksikografskim izdanjima hrvatskoga jezika.

Odabir korpusa za analizu naziva

Terminologija se povezuje s razumijevanjem nazivom označenoga pojma unutar datoga pragmatičnog i kulturnog konteksta. Unatoč činjenici da se u Hrvatskoj, kao zemlji bogate kulturne prošlosti, objavljuje znatan broj djela s područja znanosti o likovnim umjetnostima, rijetke su publikacije s područja konzerviranja i restauriranja. Razlog tome vjerojatno je činjenica da je područje konzerviranja i restauriranja u povijesnom kontekstu razmjerno mlada znanost, koja se sustavnije počela razvijati tek od druge polovice XX. stoljeća, pa je potreba za objavljivanjem tekstova u ovom području dugo ostala neudovoljena. Tekstovi o konzerviranju i restauriranju kulturne baštine objavljuju se pretežito kao izvještaji, monografije, struč-

¹⁸ *EwaGlos*, <http://elearn.hawk-hhg.de/projekte/ewaglos/pages/download.php> (pristupljeno 5. XI. 2015)

ni i znanstveni radovi, ili u obliku dokumentacije o konzervatorsko-restauratorskim zahvatima na predmetima kulturne baštine, te kao specijalizirani priručnici za didaktičku uporabu.

Za potrebe istraživanja korišteni su dostupni tekstovi na hrvatskom jeziku nastali u razdoblju od 1916. do 2012. godine. Posebnost obrađene građe su neobjavljeni dokumentacijski zapisi o konzerviranju i restauriranju umjetnina dvojice začetnika konzervatorske i restauratorske dokumentacije u Hrvatskoj, zagrebačkih restauratora Ferde Goglije i Zvonimira Wyroubala, čija se dokumentacija čuva u arhivu Hrvatskoga restauratorskog zavoda u Zagrebu. Korpus od oko 3300 kartica teksta iz kojih je izdvojena stručna terminologija uključuje sljedeće izvore:

Dokumentacija restauratorskih radova zagrebačkoga restauratora Ferde Goglije (štafelajno slikarstvo, slikarstvo na dasci), Hrvatski restauratorski zavod (HRZ) – Zagrebački restaurator Ferdo Goglia, u razdoblju od 1916. do 1941., sustavno je dokumentirao stanje i bilježio restauratorske postupke na 1792 slike. Goglijina dokumentacija, rukom pisana u privatnim bilježnicama, detaljna je i precizna te omogućuje rekonstruiranje njegove tehnologije restauriranja ili, bolje rečeno, omogućuje rekonstruiranje tadašnjih metoda srednjoeuropskih metoda restauriranja¹⁹.

1. Dokumentacija restauratorskih radova zagrebačkoga restauratora Zvonimira Wyroubala, Hrvatski narodni muzej za umjetnost i obrt u Zagrebu: Kartoteka popravljenih umjetnina (štafelajno slikarstvo, slikarstvo na dasci), HRZ. – Od 1942. do kraja 1947. zagrebački restaurator Zvonimir Wyroubal nastavio je sustavno restauratorsko dokumentiranje po uzoru na Gogliju te je vođenjem dokumentacije konzervatorsko-restauratorskih radova unaprijedio način ispisivanja dokumentacije primjenom pisačega stroja, usustavio je dokumentacijsku kartoteku, fototeku i način arhiviranja. Kao i Goglijina dokumentacija, Wyroubalova je toliko detaljna da omogućuje rekonstrukciju njegovih metoda restauriranja, odnosno njihova razvoja.
2. Znanstveni i stručni radovi, objavljeni u brojevima 26–32 (2000–08) *Godišnjaka zaštite spomenika kulture Hrvatske*, u izdanju Uprave za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture Republike Hrvatske: radovi se odnose na predmete iz raznih područja konzervatorsko-restauratorske struke (štafelajno i zidno slikarstvo, papir, drvo, tekstil, keramika, metal).
3. Monografija *Restauriranje Tizianove slike iz crkve sv. Dominika u Dubrovniku*, izdanje HRZ-a, Zagreb 2008.

¹⁹ Vokić, D., *Devedeset godina kontinuiteta restauratorske dokumentacije u arhivu današnjega Hrvatskog restauratorskog zavoda (1916–2006)* (skripta), Sveučilište u Dubrovniku, 2008.

4. Monografija *Hrvatski Apoksiomen*, izdanje HRZ-a, Zagreb 2006.
5. Monografija *Restaurirane slike iz crkve Gospe od Karmena u Dubrovniku*, izdanje Hrvatskoga restauratorskog zavoda, Zagreb 2007.
6. Zbornik radova *Konzerviranje i restauriranje papira 4 – Grafički materijal*, izdanje HRZ-a i UNESCO-a, Zagreb 2006.
7. Dokumentacija restauratorskih radova K-R Centra – štafelajno slikarstvo, polikromirano drvo. – K-R Centar, osnovan 2006. godine, kroz nakladničku djelatnost pridonosi konzervatorsko-restauratorskoj struci te pruža konzervatorsko-restauratorske usluge.
8. Sveučilišna skripta Maje Pavela-Vrančić i Jurice Matijevića: *Primijenjena organska kemija u konzerviranju i restauriranju*, Sveučilište u Splitu, 2009.
9. Sveučilišna skripta Denisa Vokića: *Čišćenje, lakiranje, pozlata, retuširanje*, Sveučilište u Dubrovniku, 2007/08.
10. Sveučilišna skripta Žine Punda i Mladena Čulića: *Slikarska tehnologija i slikarske tehnike*, Split 2006.
11. Cennino Cennini, *Knjiga o umjetnosti* (na hrvatski jezik preveli Katarina Hraste i Jurica Matijević), Institut za povijest umjetnosti, Zagreb 2007.
12. Želimir Laszlo, *Preventivna zaštita slika*, Zagreb 2006.
13. Diplomski i seminarski radovi studenata konzerviranja i restauriranja Sveučilišta u Dubrovniku i Sveučilišta u Splitu, 2005–11.

Odabir i analiza nazivlja

Odabrana leksička građa od 544 natuknice odnosi se na materijale, postupke i tehnike koji se koriste u području konzerviranja i restauriranja predmeta kulturne baštine.

Radi osiguranja reprezentativnosti odabira natuknica, semantičke i leksičke istovrijednosti (monoreferentnost), te izbjegavanja višeznačnosti, prikupljena leksička građa uspoređena je s natuknicama koje se nalaze u *Glosaru umjetničkih tehnika i restauriranja* na talijanskom jeziku (*Glossario delle tecniche artistiche e del restauro*²⁰), koji sadržava oko 4000 natuknica, s pripadajućim definicijama na talijanskom jeziku i ekvivalentima na nekoliko svjetskih jezika, koje su uzete kao polazište za usporedbu i određivanje relevantnosti i potpunosti definicija u kontekstu konzerviranja i resta-

²⁰ Paolini, C., Manfredi F., *Glossario delle tecniche artistiche e del restauro*, edizioni Palazzo Spinnelli, Firenze 2000.

uriranja uz odabrane natuknice, koje se pojavljuju u analiziranim rječnicima hrvatskoga jezika.

Predlošci za analizu i postupak obrade

Uvažavajući dosadašnji leksikografski rad na usustavljanju terminologije hrvatskoga jezičnog korpusa, a u cilju oblikovanja osnove za izradu konzervatorsko-restauratorskoga rječnika, obavljeno je istraživanje zastupljenosti natuknica vezanih uz konzervatorsko-restauratorsko nazivlje u suvremenim hrvatskim leksikografskim izdanjima. Podrazumijeva se također da se strukovni rječnik ne može graditi ako se zanemaruje ono što je već dosad leksikografski obrađeno.

Po prikupljanju leksičke građe, koja se sastoji od više od pet stotina natuknica (544) iz relevantnih tekstova konzervatorsko-restauratorske struke, s obzirom na to da poznata hrvatska leksikografija ne bilježi postojanje specijaliziranoga rječnika, tezaurusa ili glosarija iz područja konzerviranja i restauriranja, istražila se zastupljenost odabranih naziva iz toga područja u ukupno pet suvremenih hrvatskih leksikografskih izdanja općega tipa: u dvama rječnicima hrvatskoga jezika, jednom osmojezičnom enciklopedijskom rječniku, te na jednom jezičnom i jednom enciklopedijskom portalu:

1. *Rječnik hrvatskoga jezika*²¹ (RHJ), ur. J. Šonje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža i Školska knjiga, Zagreb 2000.
2. *Veliki rječnik hrvatskog jezika*²² (VRHJ), ur. V. Anić, Novi Liber, Zagreb 2009.
3. *Osmojezični enciklopedijski rječnik*²³ (OER), ur. T. Ladan, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb 1987–2010.
4. *Hrvatski jezični portal*²⁴ (HJP), Novi Liber i Srce, 2011.
5. *enciklopedija.lzmk.hr*²⁵ (LZMK), Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013.

²¹ Rječnik hrvatskoga jezika (ur. J. Šonje), Leksikografski zavod Miroslav Krleža–Školska knjiga, Zagreb 2000., str. 1450.

²² *Veliki rječnik hrvatskog jezika* (ur. V. Anić), Novi Liber, Zagreb 2009.

²³ *Osmojezični enciklopedijski rječnik* (ur. T. Ladan), Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb 1987–2010.

²⁴ <http://hjp.znanje.hr/>

²⁵ <http://enciklopedija.lzmk.hr/>

U svakome od odabranih leksikografskih izdanja istražila se ukupna zastupljenost odabranih natuknica kao i postojanje definicija uz naziv prema sljedećim kriterijima:

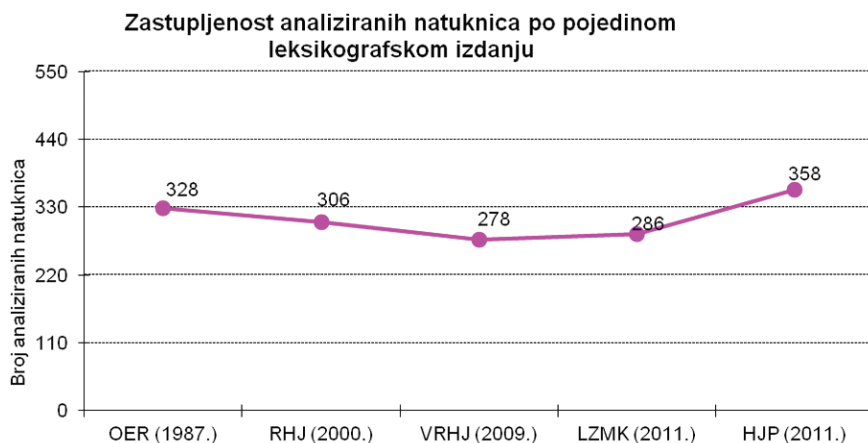
- mjera zastupljenosti 544 odabrane natuknice
- postojeća definicija uz natuknicu jest/nije u kontekstu konzerviranja i restauriranja
- postojeća definicija jest/nije relevantna u kontekstu konzerviranja i restauriranja.

Zastupljenost analiziranih natuknica po pojedinom leksikografskom izdanju

Analizom svakoga pojedinog leksikografskog izdanja prema navedenim kriterijima dobiveni su sljedeći rezultati:

Tablica 1. Brojčana zastupljenost 544 naziva i definicija iz područja k-r u pojedinom izdanju

LEKSIKOGRAFSKA IZDANJA	NATUKNICE	DEFINICIJA U KONTEKSTU K-R	RELEVANTNOST DEFINICIJE
<i>Rječnik hrvatskoga jezika (RHJ)</i>	306	213	12
<i>Veliki rječnik hrvatskog jezika (VRHJ)</i>	278	158	6
<i>OER – LZMK (OER)</i>	328	171	2
<i>Hrvatski jezični portal (HJP)</i>	358	227	10
<i>enciklopedija.lzmk.hr (LZMK)</i>	286	207	8

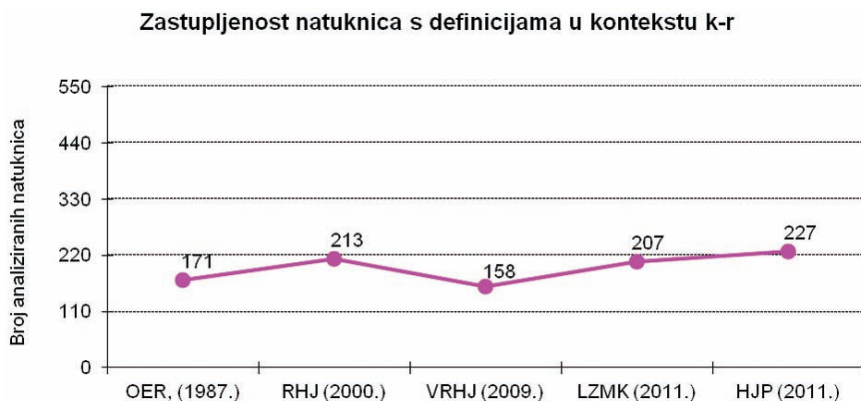

Slika 1. Zastupljenost natuknica po pojedinom leksikografskom izdanju

Kada se uspoređi zastupljenost ukupnoga broja od 544 odabrane natuknice konzerviranja i restauriranja u svakom od proučenih izdanja, najveći je broj natuknica (ukupno 358) prisutan na Hrvatskom jezičnom portalu 2011. Evidentno je da je krivulja zastupljenosti natuknica iz područja konzerviranja i restauriranja od izdanja *Osmojezičnoga enciklopedijskog rječnika* 1987. godine bila u laganom padu do 2009. godine, da bi s pojavom enciklopedijskih i jezičnih portala ponovno počela rasti, što je možda posljedica dvaju čimbenika: prvi je, pretpostavljamo, porast svijesti i interesa za područje konzerviranja i restauriranja u leksikografskim izdanjima, a drugi bi mogao biti činjenica da se radi o portalima koji se trajno nadopunjuju, čime je omogućen unos većega broja natuknica iz toga sektora. Iz navedenoga proizlazi i korisnost takvih portala u leksikografskom smislu, a time i u razvoju strukovnih područja koja su leksikografski bila manje zastupana u tiskanim izdanjima rječnika.

Zastupljenost natuknica s definicijom u kontekstu konzerviranja i restauriranja

Za područje specijalističke leksikografije važne su natuknice s definicijom u kontekstu struke. Proučila se zastupljenost natuknica s definicijom u kontekstu konzerviranja i restauriranja. Analizom su dobiveni rezultati prikazani sljedećim grafikonom:

Slika 2. Zastupljenost natuknica s definicijom u kontekstu konzerviranja i restauriranja po pojedinom leksikografskom izdanju

Zanimljivo je da se broj natuknica s definicijom u kontekstu konzerviranja i restauriranja u *Velikom rječniku hrvatskoga jezika* iz 2009. smanjio u odnosu na *Rječnik hrvatskoga jezika* iz 2000. godine. Navedeni podatak mogao bi se tumačiti opa-

danjem interesa za bilježenje naziva iz područja konzerviranja i restauriranja u sklopu novijih leksikografskih izdanja. Međutim, tu pretpostavku treba uzeti s oprezom, s obzirom na to da je RHJ iz 2000. nastao u okviru Leksikografskoga zavoda te je moguće da su natuknice i definicije iz raznih područja struka u tom rječniku sastavljane i uređene u složenijem leksikografskom postupku, što tvrdi i B. Tafra (2005): »Rječnik LZ-ŠK (Leksikografskog zavoda i Školske knjige), odnosno Rječnik Hrvatskog jezika iz 2000. g. sustavnije od Velikog rječnika hrvatskog jezika iz 2009. godine obrađuje nazive jer su na njemu surađivali stručnjaci za pojedina znanstvena područja.«²⁶

Mjera zastupljenosti relevantnih definicija

Relevantna definicija u području konzerviranja i restauriranja jest ona koja sažeto, precizno i potpuno opisuje zastupljeni pojam u kontekstu struke. Izračunala se ukupna i prosječna zastupljenost definicija relevantnih u području konzerviranja i restauriranja. Relevantnost definicija utvrđivala se usporedbom s postojećim definicijama u stranim rječnicima iz područja k-r (talijanskim i engleskim).

Uspoređujući ukupan broj zastupljenih natuknica s definicijom u području konzerviranja i restauriranja (najviše ih je, ukupno 227, odnosno 41,27% od ukupnog broja promatranih natuknica, na Hrvatskom jezičnom portalu) s brojem natuknica s definicijom koju smatramo potpunom i relevantnom za struku²⁷, uvidamo da je broj takvih natuknica iznimno malen (manje od 5% od ukupnoga broja postojećih natuknica), gotovo neznan. To je razumljivo, s obzirom na činjenicu da su proučavana leksikografska izdanja općega tipa, koja zbog svoje naravi ne bi mogla podnijeti prevelik opseg definicija iz svih područja ljudske djelatnosti. Ako se želi ponuditi potpune i relevantne definicije u nekom području potrebno je izgraditi specijalizirani rječnik.

Analiza dobivenih rezultata

Od ukupno 544 analizirane natuknice iz područja konzerviranja i restauriranja postotak zastupljenosti natuknica u svih pet leksikografskih izdanja iznosi 73%, odnosno 398 natuknica, dok 146 natuknica, odnosno 27% od ukupnoga broja, nije zabilježeno niti u jednom od proučenih leksikografskih izdanja.

²⁶ Tafra B., *Od riječi do rječnika*, Školska knjiga, Zagreb 2005.

²⁷ Definiciju, relevantnu u kontekstu k-r nalazimo, na primjer, uz natuknicu *sikativ* u RHJ (Zagreb 2000):

sikativi (lat.) (sušila), tvari koje se dodaju bojama i lakovima radi bržega sušenja (npr. manganol borit i manganov oleat).

Pretpostavka da terminologija konzerviranja i restauriranja u poznatoj hrvatskoj središnjoj leksikografiji nije sustavno zabilježena provjerena je statističkom analizom. Rezultati statističke analize, dobiveni uz pomoć hi-kvadrat testova, potvrdili su da postoji statistički značajna razlika u zastupljenosti natuknica iz područja konzerviranja i restauriranja i njihovih definicija u odnosu na 544 analizirane natuknice, te između analiziranih leksikografskih izdanja, što potvrđuje pretpostavku da natuknice konzerviranja i restauriranja i njihove definicije nisu sustavno zabilježene u proučenim referentnim izdanjima hrvatske aktualne leksikografije.

Kvalitativna analiza

Usporedbom rezultata također se nastojalo ustanoviti postoje li kulturološki čimbenici koji utječu na pojavnost nazivlja konzerviranja i restauriranja u analiziranim leksikografskim izdanjima. Među natuknicama koje se ne nalaze niti u jednom od analiziranih rječnika su nazivi:

acquaragia, ahatiranje, alveolizacija, facing, grecanje, kandila, maruflaža, metilceluloza, mikropresjek, mikstion, oliranje, pastiglia, podbuklina, podljepljivanje, podokvir, podslik, podslikavanje, poliment, pennellessa, sarkokola, sfregazzo (tehnika »suhog kista«), *tratteggio* (tehnika retuširanja), *velinatura...* i druge.

Treba napomenuti da su u jeziku konzerviranja i restauriranja mnoge strane riječi postale usvojenice bez prevedenoga oblika na hrvatski jezik, te bi se takvi strani oblici trebali unositi u leksikografska izdanja kao preporučeni nazivi s obzirom na ustaljenost njihove uporabe u konzervatorsko-restauratorskoj zajednici.

Riječi u obliku glagolskih imenica nalaze se kao natuknice isključivo u *Osmojezičnom enciklopedijskom rječniku* Leksikografskoga zavoda Miroslav Krleža. Kada se radi o jeziku struke, nužno je navoditi glagolske imenice kao natuknice, budući da su one jedno od istaknutih obilježja jezika struke (primjer: *dubliranje* u *restauriranju* je operacija s ciljem *učvršćivanja* platna).

Niti u jednom od rječnika ne spominju se, kako u natuknici tako ni u definicijama, izvorni hrvatski nazivi poput *podokvir, podljepljivanje, podslik*, a koji se vrlo često koriste u dokumentacijskim i stručnim tekstovima iz toga područja. U nekoliko istraženih leksikografskih izdanja prisutni su lokalizmi (poput *kelje*, u značenju *ljepilo*), talijanizmi (poput *impasto* za namaz boje), germanizmi (poput *grund* i *grundiranje*) ili romanizmi (franc. *papier mâché* u obliku usvojenice *papirmaše*). Uz izraz *dublirati* (*dublirati platno*) nalazimo i *rentoiliranje* (koji se spominju kod Goglije i Wyrubala), ili *rentoalirati, rentoalaža*. U isto vrijeme usvojenicu iz talijanskoga *tratteggio*, što je čest postupak u konzerviranju i restauriranju, ne spominje niti jedan rječnik, kao ni često korištene imeničke skupove *japanski papir, bolonjska kreda, klinasti podokvir, mikstionska pozlata* i *preventivno konzerviranje*.

Zaključak

Pod pretpostavkom da je uzorak od 544 natuknice reprezentativan za ukupnost nazivlja konzerviranja i restauriranja te da pet odabranih središnjih hrvatskih leksikografskih izdanja može biti reprezentativan leksikografski uzorak za hrvatski jezik, dobiveni rezultat navodi na zaključak da gotovo trećina nazivlja konzerviranja i restauriranja nije zastupljena u hrvatskim leksikografskim izdanjima. Nadalje, niti u jednom od proučavanih leksikografskih izdanja više od 300 analiziranih natuknica, odnosno oko 45% od ukupno 544 natuknice, ne posjeduje definiciju u kontekstu koja bi ukazivala na značenje naziva u području konzerviranja i restauriranja. Broj natuknica s relevantnom i potpunom definicijom u traženom kontekstu gotovo je zanemariv.

Nazivlje iz područja konzerviranja i restauriranja u malom je postotku prisutno u suvremenim hrvatskim leksikografskim izdanjima. Posebno je ustanovljen vrlo mali broj terminološki obrađenih naziva s definicijama relevantnima za područje. Stoga bi bilo korisno pokrenuti nacionalni ili međunarodni projekt koji bi se bavio sustavnom obradom i standardizacijom terminologije iz područja konzerviranja i restauriranja za hrvatski jezik, a u cilju izrade i objavljivanja leksikografskoga izdanja koje bi bilo na korist stručnoj i znanstvenoj zajednici u tom području.

LITERATURA

- Balboni, P. E., *Le microlingue scientifico-professionali*, UTET Libreria Srl, Torino 2000.
- Baldinucci, F., *Vocabolario Toscano dell'Arte del Disegno*, Firenze 1681 (e-izdanje: Scuola Normale Superiore, Pisa 2003; <http://baldinucci.sns.it/html/index.html>; pristupljeno 21. II. 2015).
- Bratanić, M., Brač, I., Pritchard, B. (ur.), *Od Šuleka do Schengena. Terminološki, terminografski i prijevodni aspekti jezika struke*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb 2015.
- EwaGlos*, <http://elearn.hawk-hhg.de/projekte/ewaglos/pages/download.php> (pristupljeno 5. XI. 2015).
- Gostl, I., *Bogoslav Šulek. Otac hrvatskoga znanstvenoga nazivlja*, Matica hrvatska, Zagreb 1995.
- Hrvatska enciklopedija*, <http://enciklopedija.lzmk.hr/index.aspx> (pristupljeno 9. II. 2016).
- Hrvatski jezični portal*, <http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search> (pristupljeno 10. II. 2016).
- Jonke, Lj., »Dikcionar« Adama Patačića: studija iz hrvatske kajkavske leksikografije, JAZU, Zagreb 1949.
- Magris, M., Musacchio, M. T., Rega, L., Scarpa, F., *Manuale di terminologia*, Hoepli, Milano 2002.
- Manni, P., *Policarpo Petrocchi e la lingua italiana*, cit., Cesati, Firenze 2001.
- Maroević, I., *Sadašnjost baštine*, Društvo povjesničara umjetnosti SR Hrvatske, Zagreb 1986.
- Mihaljević, M., »Terminološke odrednice u općem jeziku«, Rasprave Zavoda za jezik, 1989., sv. 15.
- Osmojezični enciklopedijski rječnik* (ur. T. Ladan), Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb 1987–2010.
- Paolini, C., Manfredi, F., *Glossario delle tecniche artistiche e del restauro*, edizioni Palazzo Spinelli, Firenze 2000.

- Piccolomini, A., *Della filosofia naturale*, cc. 7r-8v, Venezia 1560. U: Siekiera, Anna, Traduzioni cinquecentesche del trattato di Aristotele, u Ludovico Castelvetro, Atti della XIII giornata Luigi Firpo, Leo S. Olschki editore, Firenze 2008
- (<http://echo.mpiwg-berlin.mpg.de/ECHOdocuViewfull?url=/mpiwg/online/permanent/library/D4NE5FXP/pageimg&pn=5&viewMode=images&ws=1.5&mode=imagepath>; pristupljeno 21. II. 2015).
- Rječnik hrvatskoga jezika* (ur. J. Šonje), Leksikografski zavod Miroslav Krleža–Školska knjiga, Zagreb 2000.
- Strategija zaštite, očuvanja i održivog gospodarskog korištenja kulturne baštine Republike Hrvatske za razdoblje 2011.–2015.*, Ministarstvo kulture Republike Hrvatske (http://www.min-kulture.hr/user-docsimages/bastina/STRATEGIJA_BASTINE_VRH.pdf; pristupljeno 10. II. 2016).
- Špikić, M., *Konzerviranje europskih spomenika od 1880. do 1850. godine*, Leykam International, Zagreb 2009.
- Šulek, B., *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenoga nazivlja*, I–II, Zagreb 1874/75 (pretisak: Zagreb 1995).
- The Document of Pavia. Preservation of Cultural Heritage: Towards a European profile of the conservator/restorer. European summit. Pavia 18–22 October 1997* (<http://www.encore-edu.org/Pavia.html>; pristupljeno 21. V. 2011).
- Tafra, B., *Od riječi do rječnika*, Školska knjiga, Zagreb 2005.
- Veliki rječnik hrvatskog jezika* (ur. V. Anić), Novi Liber, Zagreb 2009.
- Vokić, D., *Devedeset godina kontinuiteta restauratorske dokumentacije u arhivu današnjega Hrvatskog restauratorskog zavoda (1916–2006)* (skripta), Sveučilište u Dubrovniku, 2008.
- Xarrié, M., *Terminology for art conservators: A new approach*, ICOM, Documentation working group – Newsletter, 2006.

TERMINOLOGY OF ART CONSERVATION AND RESTORATION IN CONTEMPORARY CROATIAN LEXICOGRAPHY

Lucijana Leoni

University of Dubrovnik

ABSTRACT: The historical and aesthetic values of dialectically related cultural heritage and language, expressed and transmitted from generation to generation, impose on us the duty to guard them and transmit them to the future generations. In order to further understand the problems in the field of heritage conservation and restoration, and allow the disclosure of their historical course, as well as the problems of management of cultural heritage, it is necessary, among other things, to initiate a research of its terminology. Given the fact that the terminology in the field of conservation and restoration in contemporary Croatian lexicography is not standardized, nor systematically recorded, using texts from archival and contemporary conservation and restoration documentation in the Croatian language, a survey was conducted to determine the presence of the terminology of art conservation and restoration in selected contemporary editions of Croatian central lexicography, as well as the expertise and the relevance of the definitions within the profession, and finally the cultural assessment of the choice of entries. The survey could be useful for the development of conservation and restoration terminology databases for the Croatian language.

Keywords: terminology; conservation and restoration; cultural heritage; documentation; lexicography